

Аналіз реалізації гендерної політики на базі матеріалів вітчизняних ЗМІ

Досліджуються деякі аспекти відображення гендерних питань в українських ЗМІ. Наголошується на актуальності теми гендерної рівності в процесі інтеграції України у світове співтовариство. Визначено проблемні гендерні зони, що потребують корекції з боку держави.

Протягом останніх років у світі відбулися суттєві зміни в сприйнятті гендерної проблематики, і відповідно змінилися й пріоритетні напрями реалізації політики відносно жінок і чоловіків, ставлячи наголос на необхідності впровадження принципу гендерної рівності у всі сфери політики. Принцип гендерної рівності розглядається сьогодні світовою спільнотою передусім як політичне питання, яке вимагає значно розширеної сфери застосування – не лише в інтересах жінок, а й в інтересах чоловіків і всього суспільства в цілому [1].

Слід зазначити, що Конституція України не тільки відкриває перед жінками широкий спектр можливостей щодо захисту своїх прав і свобод, а і трактує їх значно ширше і більш демократично, ніж міжнародні правові акти. Однак потрібно визнати, що в країні ще не відбулася зміна ідеології відносно проблеми становища жінок і чоловіків у суспільстві відповідно до світових тенденцій розвитку цього питання.

Вагомий вплив на формування гендерних цінностей і закріплення їх у свідомості мають засоби масової інформації. Вивчення їх матеріалів дає змогу встановити, як представляють і характеризують гендерну ситуацію в українському суспільстві працівники ЗМІ. Питанню гендерної специфіки матеріалів ЗМІ присвячені роботи українських дослідників: А. М. Волобуєвої, І. Кіянка, С. Кушнір, Н. Ф. Остапенко, Н. М. Сидоренко, Т. І. Старченко, Р. І. Федосєєвої та російських науковців: Н. І. Ажгіхіної, О. А. Вороніної, О. М. Здравомислової, Г. С. Двіняніної, А. В. Кириліної та ін.

Національні експерти з гендерних питань констатують, що усвідомлення необхідності впровадження державної політики відносно рівності прав і можливостей жінок і чоловіків з позиції сприяння гендерній рівності, а не охоронній концепції поліпшення становища жінок, ще не властиво ні державним структурам, ні громадянському суспільству і обмежено, головним чином, рівнем Міністерства у справах сім'ї, молоді

і спорту. Це значною мірою визначає основні проблеми функціонування національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Важлива роль у популяризації гендерних цінностей у суспільстві належить бібліотекам, які є інформаційними, культурними та освітніми закладами з величезними упорядкованими фондами. Перевагою наукових бібліотек у справі досягнення гендерного паритету в суспільстві є те, що оперуючи великими масивами інформації, вони здатні надавати довідково-консультативні послуги на базі структурованої інформації з метою забезпечення принципу «кожному користувачу – потрібну йому інформацію». Тобто саме бібліотеки можуть стати ефективним посередником між владою – провайдером гендерної політики та громадянами. Це набуває актуальності, оскільки в сьогоденному українському суспільстві спостерігається формальний підхід до занесення гендерних питань у порядок денний вищих органів державної влади, які, здається, акцентують увагу на гендерних питаннях під тиском міжнародних організацій, окремих жіночих груп, з огляду на необхідність підтримувати певний імідж держави в очах міжнародної спільноти. Можливо, це відбувається тому, що провайдери гендерної політики не завжди можуть переконати суспільство в позитиві своїх ініціатив, до того ж стикаються з труднощами застосування теоретичних положень на практиці. Тож гендерна тема хоч і обговорюється час від часу в пресі, але, здається, особливого впливу на свідомість українського суспільства не має. Бібліотеки можуть підвищити обізнаність широких верств населення в гендерних питаннях.

Ці функції відповідають ідеї інформатизації сучасного суспільства, яку сьогодні, безперечно, пов'язують з бібліотеками.

Моніторинг ЗМІ дає можливість визначити проблемні гендерні зони сучасного українського суспільства, оцінити ступінь прийняття суспільством ідей гендерної рівності і на базі отриманих даних дає змогу скоригувати гендерну політику держави.

Так, відповідно до положень Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», прийнятого 8 вересня 2005 р., рівні права жінок і чоловіків – це відсутність обмежень або привілеїв за ознакою статі, а рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків. Під поняттям гендерна рівність розуміється рівний правовий статус жінок і чоловіків і рівні можливості для його реалізації, що дає можливість представникам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Проте, на думку національних експертів, ухвалення закону про

гендерну рівність навряд чи зможе кардинально змінити ситуацію з дискримінацією жінок в Україні, оскільки, по-перше, він не забезпечений реальним механізмом виконання, а по-друге, не передбачає санкцій у разі його порушення. Крім того, після ухвалення закону потрібно вносити додаткові зміни для забезпечення гендерної рівності в цивільний, трудовий і кримінальний кодекси України.

Як свідчить повсякденна практика, гендерний паритет, проголошений Основним законом України, у реальному житті часто порушується, а дискримінація жінок існує, хоча і переважно в латентному вигляді. Зокрема, спостерігаються факти, що свідчать про наявність проявів гендерної дискримінації при прийнятті на роботу (найчастіше в приватному секторі економіки). Є свідчення, що при укладанні контрактів, особливо приватними підприємцями, роботодавці нерідко беруть з жінок зобов'язання не брати декретну відпустку. При цьому санкції проти роботодавців-порушників не застосовуються. Факти прихованої дискримінації також часто зустрічаються в ЗМІ, зокрема в гендерно-упередженій рекламі і оголошеннях про прийом на роботу, у стереотипній, дискримінаційній формі т. ін. [2].

Істотною проблемою в Україні залишається диспропорція в доходах жінок і чоловіків. Доходи жінок, зайнятих у державному секторі економіки, на 25 % нижче за доходи чоловіків. У приватному секторі цей розрив набагато більший. Робочий день жінок довший, ніж у чоловіків, унаслідок того, що окрім основної роботи переважно на жінку покладено ведення майже всього домашнього господарства. Незважаючи на те що законодавство забороняє використовувати жіночу працю на шкідливих виробництвах, жінки іноді вимушені працювати на таких виробництвах, нерідко – в антисанітарних умовах. Треба визнати також факт прихованої дискримінації, що корениться в громадській свідомості, консервативних гендерних стереотипах, коли місце і роль жінки пов'язується виключно із сім'єю, а чоловіка – з громадською діяльністю. Для встановлення реальної рівноправності статей у країні, зміни становища і статусу жінки повинні пов'язуватися з зміною становища чоловіка. На думку експертів з гендерних питань, для подолання тих порушень гендерної демократії, які спостерігаються в реальному житті, необхідно провести інвентаризацію чинних законів і підзаконних актів на підставі гендерних експертиз; виробити специфічні антидискримінаційні принципи і правові норми; враховувати гендерний чинник при розгляді кожного законопроекту; створити кваліфікований громадський орган для проведення гендерної експертизи як чинних законів, так і нових законопроектів [3].

Як свідчать дослідження, проблема консервативних гендерних стереотипів є актуальною для сучасної України. Понад усе вона торкається сфери професійної зайнятості. Традиційними залишаються уявлення, що освічена жінка повинна бути насамперед дружиною і матір'ю, а всі інші соціальні ролі – другорядні, що жінка-керівник – це гірше, ніж чоловік на цій посаді, особливо в переважно чоловічих колективах. Тому актуальним сьогодні є формування позитивного ставлення суспільства до жінок-керівників.

Держава докладає зусилля для викорінювання гендерних стереотипів, але на жаль, такі заходи найчастіше пов'язані з підвищенням статусу саме жінок, без підтримки відповідного статусу чоловіків. Наприклад, в Україні існує свято «День матері», але при цьому немає аналогічного свята «День батька», що накладає стереотипи на традиційні ролі чоловіка і жінки. Крім того, реалізація чинного законодавства, спрямованого на досягнення гендерного паритету у всіх сферах життєдіяльності суспільства, передбачає здійснення постійної інформаційно-пропагандистської діяльності спрямованої на формування гендерної культури населення, ускладнена через відсутність у країні випадків покарань за дискримінацію і контролю інформації в ЗМІ на предмет зміцнення гендерних стереотипів.

Державні ЗМІ України час від часу проводять інформаційну роботу з питань підвищення соціального статусу жінки в українському суспільстві. У цілому можна сказати, що порівняно з минулими роками їх роль у формуванні гендерної демократії значно зросла. Публікації, радіо- і телепередачі, що спрямовані на формування гендерної культури суспільства, сприяють викорінюванню стереотипних уявлень. Проте, треба визнати, що гендерні проблеми ще часто висвітлюються в межах традиційної тематики – контролю народжуваності, здоров'я, турботи про дітей і побут і т. ін. Крім того, ЗМІ часто ретранслюють гендерні стереотипи, що сприяє їх утвердженню.

Особливістю інформаційних кампаній з гендерних питань останніх років є те, що при їх реалізації активно використовуються різноманітні ресурси електронної мережі Інтернет: веб-сайти, електронні періодичні видання, портали, електронні розсилки, електронні форуми, такі як український жіночий портал, інформаційний електронний бюлетень «Група», інтернет-газети «Сім'я і гендерна рівність» тощо, що сприяють обміну інформацією не лише на регіональному, але і на національному рівні.

Значну роль у подоланні консервативних уявлень про моделі поведінки чоловіків і жінок можуть відігравати жіночі неурядові організації і

політичні партії. Але на сьогодні, як показують підрахунки дослідників, лише 0,2 % жіночого населення України бере участь у роботі жіночих об'єднань. Жінки з високим рівнем освіти, які зайняті переважно у сфері розумової праці і усвідомлюють проблеми гендерної нерівності, сімейного насильства, сексизму суспільних відносин, необхідності виховання в жінок самоповаги та власної гідності, становлять авангард жіночого руху. Однак їх зовсім небагато. Переважна більшість у складі жіночих громадських організацій – це ті, хто через соціально-економічні перетворення в країні не знайшли застосування своїм знанням, здібностям у раніше набутій професії і були витіснені з ринку праці. Результати всенационального опитування громадян показують, що жіночі організації становлять тільки 4 % від усіх зареєстрованих в Україні громадських організацій, проте з кожним роком зростає їх кількісний склад. Для прикладу, у 1997 р. їх було 575, у 2001 р. – 1222 і на сьогодні ця тенденція залишається без змін [4].

До того ж жіночий рух не має консолідації й системності у виробленні його пріоритетів і цілей, шляхів їх реалізації. Найістотнішим гальмом реалізації ефективної гендерної політики є держава, точніше – явно дискримінаційна, недалекоглядна, сформована багатьма поколіннями система влади в країні на основі безумовного пріоритету в ній чоловічого начала. Звідси відсутність державних програм підтримки жіночих громадських організацій, системного наукового пошуку ідеологічних основ їх розвитку і діяльності. Ідеться про те, що громадські організації рідко притягуються до виконання державних програм, проблемним залишається доступ до участі в тендерах на отримання державних грошових ресурсів з метою реалізації програм з гендерних і жіночих питань і ін.

Відсутність системного державного підходу до жіночих проблем, їх активного підключення до громадського й політичного життя негативно позначається на розвитку держави і суспільства. Та незважаючи на це, жіночий рух в Україні хоча й повільно, але все ж набирає обертів. Про це свідчить зростання кількості всеукраїнських жіночих організацій: у 1991 р. – п'ять, зараз близько 50. Отже, перспектива кожної конкретної жінки на особисту самореалізацію збільшується [5].

До речі, існуючі гендерні стереотипи ускладнюють життя не лише жінкам, а й чоловікам. Економічна криза, кажуть соціологи, насамперед вдарила по чоловіках. Великий і середній бізнес переважно тримається на їхніх плечах. Виплата кредитів також. Ментально суспільство асоціює чоловіка як годувальника родини, тому безробіття сильно позначається саме на чоловіках, заганяючи їх психологічно в глухий кут. Глобальною стає і криза батьківства [6].

Таким чином, для викорінення гендерних стереотипів, необхідною є зміна менталітету жінок і чоловіків, і в цьому плані ще необхідно багато чого зробити, у тому числі через ЗМІ. Говорячи про ситуацію на ринку праці, учасниця круглого столу «Участь жінок у політичному житті та жіноче лідерство в Україні» голова Бершадської райдержадміністрації С. Шульц (Вінницька обл.) зазначила, що хоча в Україні жінки на сьогодні становлять 53 % населення країни, їх частка в загальній кількості підприємців становить 30 %. В основному вони зайняті в малому та середньому бізнесі. У великому бізнесі жінки – рідкість.

Становлення жіночого бізнесу в більшості випадків відбувається за рахунок ініціативи жінок, а не як результат дії спеціальних державних програм. Жіночий бізнес орієнтований, в основному, на роздрібну торгівлю, медицину, культуру та науку. Разом з тим серед найманих працівників показником дискримінації є рівень заробітної плати, який в цілому становить 2/3 від чоловічої. Гендерна нерівність в оплаті праці є прямим порушенням принципу рівної оплати за рівну працю. Майже в усіх галузях народного господарства жінки обіймають низькооплачувані посади. Всі ці роки на ринку праці простежується ще одна закономірність: чоловіки витісняють жінок з перспективних добре оплачуваних посад.

Світова практика демонструє: у провідних країнах серед тих, хто приймає важливі для країни рішення, до 50 % – жінки. Необхідно звернути увагу на той факт, що з 450 народних депутатів за всі роки лише 3,9 % становлять жінки; їх одиниці серед голів обласних та районних адміністрацій. Роль жінки в суспільно-політичному житті на сьогодні недооцінюється. Зміни ж у становищі жінок в Україні можливі лише за умови послідовної державної гендерної політики в даній сфері.

Існує тенденція відображення управлінського аспекту гендерних проблем у викривленому вигляді, де послідовно відображають жінку в образі пасивної, емоційної, слабкої, залежної людини, у той же час чоловік зображується як людина активна, інтелектуально розвинута, сильна, незалежна. Така специфіка спотворює образ жінки-управлінця та продовжує формувати негативний імідж жінок-політиків. Потрібно розглядати відображення гендерних категорій на прикладі категорії партнерства [7].

До речі, в умовах нинішньої кризи ринок праці став більш справедливим до жінок, стверджують міжнародні експерти. До кризи, жінкам платили за ті ж самі зобов'язання на 15–20 % менше ніж чоловікам. Тепер оклади чоловіків скоротилися, і з представниками обох статей вже розраховуються однаково. Утім, вітчизняні кадровики переконують: у

нас гендерної нерівності ніколи не було. Проте тепер роботодавці почали запрошувати жінок частіше. Поки чоловіки вичікували вигідні пропозиції, жінки погоджувалися на наявні вакансії. Охочіше беруть жінок і на керівні посади. Особливо на посаду фінансового директора [8].

Позначилася нинішня криза і на збільшенні кількості жінок, що бажають служити в армії. Своє бажання служити в українській армії дедалі частіше висловлюють жінки, і нині вони становлять третину від контрактників. Перспективи служби в армії за контрактом мало приваблюють українських чоловіків: солдатська зарплата від 800 до 1200 грн., ліжко в кімнаті гуртожитку на 3–4 особи. За інформацією, наданою Генштабом ЗСУ, на квітень 2009 р. в Україні в Збройних силах на службі перебувало близько 16 тис. жінок – всі вони за контрактом [9].

Можна констатувати наявність прихованої дискримінації за статевою ознакою в системі освіти в Україні. Останніми роками в нашій державі, як і в багатьох західних суспільствах, спостерігається тенденція до зростання рівня освіти серед жінок та їх академічних досягнень порівняно з чоловіками. В останні декілька років в Україні кількість дівчат, які здобувають освіту у вишах, на 10 % перевищує кількість хлопців. Крім цього, школярки та студентки нерідко виявляють лідерські здібності та організаторський хист. Однак на ринку праці усіх цих здібних дівчат навряд чи побачимо на провідних позиціях у відповідних галузях та професіях. У цьому й полягає феномен «зникання жіночої обдарованості».

Основна причина криється в соціальних очікуваннях щодо того, якою є головна сфера та спосіб жіночої самореалізації: ними традиційно продовжують вважати сім'ю та материнство. Наразі ситуація така, що жінці часто доводиться робити вибір – або сім'я, або кар'єра. З цією складною дилемою мають справу безліч сучасних жінок, проте її конструктивне вирішення є неможливе доти, доки не будуть створені умови, за яких материнство не ставатиме перешкодою для професійного розвитку [10].

Істотні загрози посилення гендерної асиметрії в освіті пов'язані з поширенням платної освіти. Очевидно, що сьогодні існують два типи загроз, пов'язані з платною освітою. Перший – збільшення кількості студентів вузів відбувається головним чином за рахунок платної освіти, особливо це стосується гуманітарно-соціальних і економічних спеціальностей, а ці спеціальності в основному «жіночі». Тож безперечно, що, скорочуючи витрати на освіту, держава встановлює додаткові перешкоди на шляху розвитку людського капіталу й професійної діяльності жінок. Серед проблем освіти, що мають виразне гендерне забарвлення, слід зазначити проблему економічної віддачі від рівня освіти. В Україні

економічна віддача від освіти в жінок істотно нижча, ніж у чоловіків. З підвищенням освітнього рівня відбувається збільшення різниці в доходах чоловіків і жінок, а це, у свою чергу, впливає і на рівень пенсійного забезпечення (сьогодні рівень пенсій у жінок нижчий, ніж у чоловіків). Тобто в Україні не працює чинник підвищення рівня освіти як головного напрямку вирівнювання становища чоловіків і жінок на ринку праці і їх пенсійного забезпечення, а час, витрачений жінками на репродуктивну роботу, не є суспільно визнаним.

Директор Інституту демографії і соціальних досліджень Національної академії наук України Е. Лібанова вважає, що соціально-демографічна політика в Україні забезпечує гендерну рівність у формуванні людського потенціалу (здоров'я, освіта) і не забезпечує гендерну рівність у реалізації людського потенціалу (зайнятість, доходи) [11].

Проте, зважаючи на очевидний прогрес держави в забезпеченні паритетного становища статей, жінки України ще не мають рівних з чоловіками можливостей для участі в політичному, економічному, культурному житті країни. Усупереч усьому, що робиться в Україні для забезпечення гендерної рівності у сфері освіти і науки, залишається безліч актуальних проблем, що потребують спеціальної уваги з боку як державних структур, так і громадськості. У суспільстві ще існує гендерна нерівність. Передумовами успішного вирішення проблеми рівності жінок і чоловіків в Україні можна вважати створення відповідної соціально-економічної, матеріально-технічної та інформаційної бази для здійснення гендерної політики в Україні; введення регулярного моніторингу дотримання гендерних принципів і використання гендерно-чутливої статистики у всіх сферах державної політики; активне залучення ЗМІ до освітлення питань формування гендерної рівності; підготовка експертів з гендерних питань і підвищення кваліфікації державних службовців у сфері гендерного аналізу; проведення інформаційних кампаній і спеціальних заходів щодо питань гендерної демократії для підвищення гендерної культури населення і формування громадської думки про відносини обох статей; створення національних і міжнародних мереж жіночих громадських організацій для обміну інформацією і досвідом.

Як свідчить гендерний контент-аналіз друкованих ЗМІ, проведений Інститутом соціології НАНУ [12], відносна сталість інформаційних рангів, які посідають матеріали гендерного спрямування у друкованих ЗМІ, свідчить про проведення певної політики локалізації цих матеріалів, як правило, у середині числа (переважно з другої по шосту сторінку друкованого видання). Зважаючи на середнє значення рангу інформаційного матеріалу та середнє значення сторінки, на якій розміщено публікації

гендерного характеру, гендерний дискурс (з числа досліджуваних областей) найбільш актуалізований в Одеській області та АРК, а найменш – у Львівській, Київській та Житомирській областях. Більшість інформаційних матеріалів із гендерним контекстом «вбудовані» в соціальну тематику публікацій, хоча доволі популярними є такі включення також до розважальної, політичної та медичної тем. Найчастіше при поданні інформаційних матеріалів увага на гендерних питаннях акцентується в головній меті повідомлення, що свідчить про прийняття журналістами та редакторами питань гендерної рівності як важливої складової розвитку сучасного суспільства. Зазвичай регіональні видання дотримуються більш патріархальних поглядів на природу та соціальну роль жінок, ніж загальноукраїнські. Про це свідчить той факт, що в регіональній пресі зосереджено близько 85 % матеріалів, які безперечно підтримують сприйняття чоловіка як звичайної людини, а жінки як деякої «специфічної істоти». Подібні судження в публікаціях здебільшого розглядаються в таких напрямках: гендерні відносини і влада (26 %), проблеми соціально-трудових відносин (28 %), проблеми сімейного та родинного життя (36 %), гендерні аспекти сфер культури, освіти, науки і спорту (27 %), сексуально поведінка в гендерному контексті (27 %), меншою мірою – гендерний імідж політичних організацій (5 %). Водночас за результатами обчислення міри динамічності життєвих практик, об'єктів інформаційних матеріалів за ознаками «моральність – активність», «традиційність – емоційність», «компетентність – раціональність» образи жінок представлені у ЗМІ як образи більш активних, моральних, сучасних та раціональних членів суспільства, ніж образи чоловіків. Водночас образи чоловіків виявилися представленими як образи більш компетентних осіб, ніж образи жінок.

Обираючи певні видання, аналізуючи матеріали (абсолютно необов'язково присвячені темі жінок), бачимо ті соціальні ролі, які відводяться жінкам, те, з чого складається саме той образ жінки, який притаманний цьому суспільству (чи нав'язується йому), бачимо найбільш актуальні, «дієві», прохідні теми, питання, які турбують, і чим зайняті «уми» в сучасному українському суспільстві. Таким чином, віддзеркалюються особливості політичної культури і гендерних конфігурацій у суспільстві. Саме тут і може знайти свою нішу потенціал бібліотечних інформаційно-аналітичних структур, які покликані надавати об'єктивну інформацію з актуальних питань життя суспільства, що сприяє прийняттю оптимальних політичних чи управлінських рішень. Багато бібліотек України, розуміючи важливість досягнення гендерного паритету у вітчизняному суспільстві в контексті входження нашої держави

у світове співтовариство, намагаються допомогти зацікавленим особам розібратися у сутності правових аспектів гендерної рівності, забезпеченні реальних партнерських взаємин між жінками й чоловіками, їхньої загальної відповідальності в усуненні дисбалансу в приватній та публічній сферах, утвердженні паритетних засад, що ведуть до гармонії та взаєморозуміння статей.

Але сьогодні, на жаль, діяльність бібліотек у цьому напрямі обмежується лише проведенням круглих столів за участю представників влади та зацікавлених громадських організацій, а також створенням науково-допоміжних бібліографічних покажчиків з гендерних питань, зорієнтованих на читачів різних рівнів: науковців, докторантів, аспірантів, пошукачів, магістрантів, викладачів, студентську молодь, керівників закладів освіти, учителів шкіл, бібліотечних працівників.

Список використаних джерел

1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [Текст] // Организация Объединенных Наций. – General 19 December 2008.
2. Кись, О. Обережно: сексизм! [Текст] / О. Кись // Дзеркало тижня. – 2008. – 7–13 червня.
3. *Вассилиу, Д.* Закономерности формирования европейского рынка труда и его эволюция в ближайшее десятилетие [Текст] / Д. Вассилиу // Економічний простір. – 2009. – № 22/1.
4. *Бабич, Т.* Жінки у сфері прийняття рішень! [Текст] / Т. Бабич // Національна служба посередництва і примирення. – 2009. – 22 трав.
5. *Катан, О.* Женщина может все, что мужчина должен [Текст] / О. Катан // “2000”. – 2008. – 27 июня – 3 июля.
6. *Косинська, Ю.* Чоловіче питання [Текст] / Ю. Косинська // Україна молода. – 2009. – 29 серп.
7. *Шульц, С.* Участь жінок у політичному житті та жіноче лідерство в Україні [Текст] / С. Шульц / Узяла інтерв'ю Г. Іванченко // Бершадський край. – 2009. – 23 січ.
8. *Бадалова, А.* Рынок труда: нужны люди-оркестры и женщины [Текст] / А. Бадалова // Украинский Бизнес Ресурс. – 2009. – 28 верес.
9. Корреспондент исследовал женский бум в украинской армии [Электронный ресурс] // Корреспондент.net. – 2009 – 25 сент. – Режим доступа: <http://www.korrespondent.net/ukraine/events/978468>, свободный. Заглавие с экрана.
10. *Бурейчак, Т.* Життєвий успіх: чоловіча і жіноча модель [Текст] / Т. Бурейчак / Вела бесіду С. Одинець // Дзеркало тижня. – 2009. – 5–11 верес.

11. Эксперт: Вопрос повышения пенсионного возраста в Украине остается открытым [Электронный ресурс] // FINANCE.UA. – 2009. – 10.07. Режим доступа : <http://www.news.finance.ua/ru/~1/0/all/2009/07/0/165609>, свободный. Заглавие с экрана.

12. Гендерні стереотрипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.un.org.ua/files/gender_2006.pdf, вільний. Заголовок з екрана.